

(Төмүрү, Эгези
2-ги армда).

Ооң аялдан турары кол-
лентинге соолгу өрткөн
партия хуралына 4 кийи
боттарын, партиялеттерин
дуулап берген. Ооң чыда-
ауны түзүндө, ооң чыда-
лажы бөргө, оларын бири-
ти турган, моон сонгаар
коммунистерин иштеп сүрө
деп чугаа негизин дээр.
Шынап-ла, бо хүнде партия-
да хой кийи үнү чоруп
турары чакыт эвес-ле болгай.
Партиякыларын драмчылап,
массалык информация чеп-
стеринге бериш бичи-
гип турар апарган. Бичи-
гаш партия бодунун туру-
гуна, ат-алдарын дүжүп бер-
бес херек дээрин ол кы-
тырган.

С. К. Буялды боду хой
чыда партия апаралыгына
ажылдап келген. Мурнууду
партия ат-алдарын турган.
Ам мынды эвес, Топ Комитет
бериш роль чок, ооң ат-
алдары кудулаан. Хамыктын
мурнууда партия болза,
аппарат ортузунга ажылды
күштелдери негетини
келген. Ажылды мурнуу
арга-метод-биле чоруп
хоржон, ооң өскертп херек.
Шын угланымчынын тыпар
апар.

ССР Эвилели мурнуу хер-
вэр турар бс дээр дугайы-
а ам удаас бадыйлаар-дур бис.
Бир эвес чон аиаа узур
бадылаар чүве болза, ат бол-
ганы ол. Республиканык
чурттагы чонуну амыды-
рал хандырыла каттыгыш-
кыны — улуг организация.
Чонга оок бугурулгелери хой
янаы ачы-дузаны чедирип
турар. Чүгүле чурк тыртты-
рар адыры алар болза, 64
фабрика-заводтар-биле, а
иништин-биле чуртта 200
ажык коллективтер-биле
рылаалыг. Бир эвес ол

харылааларын үзүптер бол-
за чүү болуру-дур? Мурнуу-
куу ышаш Тыва аны чурт
болур. Эвилелден үнер бол-
за чүү апарыла? Ол дуга-
йи болаар херек.

Чамык сөс-биле чугаа-
лаарга, бистер чакыт аай,
күшүт Эвилелдин составы-
на бактап турар узур-
дур бис деп, С. К. Буялды
медегези. Агылааны-бан-
карныр дугайында болаан-
даа херек чок. Бичи-гаш
бистин республиканык
ажылчы чонун ам болур ре-
ферендумда чамык аай Эви-
лел дээр бадыйлаар боор деп,
бүзүрелин ол илереткен.

Оон соонда С. К. Буялды
РСФСР-нин Дээди Совети-
ниң Даргазы Б. Н. Ельцин-
ниң төлөлдүнө чамыктын
чугаа-лаа кыгуу таа-
рыпайын дыйнаткан. Чүгө
дир, ол бодурук чугаа-
лаа Эвилелди буступ дүжө-
көтө кыйгырып турар ни-
жи деп билген, Бичи-гаш
Россия парламентинин
башчылары ол чугаа-
лаа хамарыштыр пленумун
киришкенин боттарынын
сатыш-сеткини дүжүрөн
Кийгырык хүлээн алыр бол-
за эки деп, саналын кир-
ген.

Республиканын хоочун-
нар чөлүлүгүн дарагы
Т. Ч. Норбу Тыванын Совет
Эвилелинин составына ки-
рер дээр канчаар суртап
ажылды чорудуп турганын
ам изаш сактып, турарын
чугаалап. Совет Эвилели-
ге Тыванын эки тура-биле
каттыкканы аас-кечки.
Ооң ачыны-биле Тыва аажок
шакын хөгжөз. Ам изаш
ол Эвилелди буступ азыр
болурусса, оон чүү үнө-
рил? Амгы үеде шак мын-
ды айттыр тургустунуп
келгенин чугаалаары бериш
берге-дир. Бичи-гаш ам
чуртук салым-чолун шип-
тирлээр-кылдыр бижылаар

эргени чонга берген-дир.
Чон бодуну сөзүн чугаа-
ларга, Эвилел хевээр турар
ужурлук, оон эске чугаа-
лаа турас.

Дараазында Т. Ч. Норбу
аякыктар-биле ажилче улуг
күчтөйүн салырын кый-
гырган. Оларын чамдыта-
рында таарымчалыг эвес
күштерин чалгым база
дээркен.

Партиянын Кызыл хоорон-
муну бири секретарынын
Москвага корум-чуруму ту-
дарына сибиряктер дуга-
лажымын деп кийгы-
рынына харылааш, хамык-
тын мурнууда баштай боду-
вустун Тывага анык
быжык корум-чуруму тур-
густун алымын деп, оро-
тор чугаалаан. Ол ышаш
бистин удуртукчуларыс,
коммунистер кабинеттерине
олурунча, бөлөшкенин,
күн ажилчы коллективтерге,
улусту өөренип, чурттап
турар черлеринге барбаста-
нын шыгыны шүгүмчүлөз.

Ол мынаш кижизидилгеге
улуста чаагай чакчыларын
калба-биле аякылаарын, ол
таалай-биле боду чон орту-
зунга лекцияларын номчу-
пур турарын Т. Ч. Норбу
дедираткан. Ол боду пенсиз
үнгө-ле 10 чыл болган.
Бичи-гаш даа чон ортузунда
тайыбыр ажилын уламчы-
лаашаан. Ам удаас педи-
институт студенттеринге
баар. Черле ышаш эске
күштер бистин, партия
организмн, удуртукчуларын
мурал бериш ол сагы-
дыган. Айтмышкын бериш
каш, оон-биле хамык чүвө
интерпреттеринге деп болуп
олурумчыс шын эвес. Ол
таалай-биле партия рескомун
чуну бири секретары
Г. Ч. Ширини ам-даа шү-
дүргү эвезин; оон уламчын
таарымча чок күштерин
таалайында халдашкынарга

таарымч турарын сагы-
дыган. Эде тургустунуш-
кунга чүнү кылдыр бис
дээрин ыяк билген турар
ужурлук бис. Ажылдаары
бөгө-ле апарган. Эм ыла-
гы рынок үезинде чүү бо-
лурун дыка хой кижилер
биздейн турар, ону таймы-
лаары өөрдир херек. Бо
таалай-биле тодарай про-
грамма база чок.

Республикада хой-ини
организмн-биле ажилда
улуг чептерин Т. Ч. Нор-
бу шүгүмчүлөз. Эң ыла-
гы «Мемориал» деп ни-
тиел амгы үеде өжөн не-
гечилерин болуу апарган.
Оон удуртукчуларын бис-
зын М. Б. Достан-оол-биле
чугаалаар, түнел үндүрер
херек.

Республикада хоочуннар
чөлүлө хой талайы ажыл-
ды кылды турарын оратор
түнелдине дыйнаткан.
Республиканын профивил
чөлүлөдүн даргазын ора-
дыкын, референдум эр-
тир таалай-биле Топ со-
гулда комиссиянын дарга-
зы Ч. С. Монгуш саналыга
референдумга белеткелди
ажылдыгы чыгылаарын
күчтөйүн утандыр-
ган. Бичи-гаш ажилчы чон-
ун ортузунга пропаганда
ажылын күштелдирин чуга-
лаа көргөн. Телефон ха-
рылаашыны багай болуп
турарын ол шүгүмчүлөз,
оон кыска хуусада энжидер
аш Чоксундан негези.

Сүт-Хол районда «Иштин»
совхозтун өшкү кадарчыс
О. Ш. Сат сөз алган, рефе-
рендум эртеринге-биле хол-
башкан айттырларга ха-
маарыштыр бодунун хууда
бадалдарын илереткен. ССР
Эвилелин чарар дээр боду-
дарын чамдытар илеретип
турарына ол чөттү-биле
удураган. Чамгыс элтиг,

бүдүн-бүрүн Совет Эвилели
дээр ол бадыйлаашкын
бээрин ааган. Тыванын
коммунистери шак мынды
бодулар дээринге бузу-
реп турарын илереткен.
Б. Н. Ельцинниң соолгу
үеде чорудуп турар полити-
камын шыгылааш-биле ол
удураган. РСФСР-ниң
улус депутаттарынын элдер
чүдүлери чөптү-биле шү-
гүмчүлөзүн хүлэп алган,
ынчанга оларын эдер дээр
практиктик хемчеглерин
айткан. Хамыктын мурнууда партия-
ны ат-алдарын, ролон бед-
деринче уланган дээртин
ажылды чорудар. Партия
организмн-биле ажилды
кыйгырган. Бичи-гаш пар-
тия организмн-биле ажилды
айтыч арга-шынзын, ком-
мунистерин башкычы
ролон беидер дээр болу-
лар-ла дээртин хемчеглерин
алар. СЭКП Топ Комитет
ажылын сулараткан, тодар-
гай салган сорулга чок аял-
дан турар деп санал берген
этир шүгүмчүлөз турарын-
га ол каттышкан. Бо талай-
биле моон мурнууда партия
Топ Комитетиниң Илему-
нарына берген саналда-
рына ол дугайында чугаа-
лап турганын сагындыган.
Идеология, национал болгаш
эске-даа айттырларга чеп-
тер барын илереткен,
ындыг-даа болза мында кыл-
дыган чүдүлөр эвези болуп
турар. Эң Г. Ч. Ширини
чугаа-лаа аныктар-биле
ажылды үндүлөш-биле эн-
жидерин айттырларга
доктаган. Бирги элдегел
оларга партиянык полити-
ти сандарын чедирер эр-
кеж чугула деп көргөн.
Кижилерге чүвө чугаалаар
херек кырдыла амыдыралда
бар мынын аякы-биле иле-
редир ажилчы болурун ол
демдеген.

бир демниг хөдөлүп тургаш,
оно шиптирлээрин ол чугаа-
лаан.

Эң Г. Ч. Ширини түнел
чугаа-лаа каттышкан пле-
нумга санал берген этир
партиянык республика ком-
итетиниң болгаш контроль
комиссиянын ажил-чору-
дугаа-лаа чептерин, чедир
кылдымаш турар чүдүлери
чөптү-биле шү-
гүмчүлөзүн хүлэп алган,
ынчанга оларын эдер дээр
практиктик хемчеглерин
айткан. Хамыктын мурнууда партия-
ны ат-алдарын, ролон бед-
деринче уланган дээртин
ажылды чорудар. Партия
организмн-биле ажилды
кыйгырган. Бичи-гаш пар-
тия организмн-биле ажилды
айтыч арга-шынзын, ком-
мунистерин башкычы
ролон беидер дээр болу-
лар-ла дээртин хемчеглерин
алар. СЭКП Топ Комитет
ажылын сулараткан, тодар-
гай салган сорулга чок аял-
дан турар деп санал берген
этир шүгүмчүлөз турарын-
га ол каттышкан. Бо талай-
биле моон мурнууда партия
Топ Комитетиниң Илему-
нарына берген саналда-
рына ол дугайында чугаа-
лап турганын сагындыган.
Идеология, национал болгаш
эске-даа айттырларга чеп-
тер барын илереткен,
ындыг-даа болза мында кыл-
дыган чүдүлөр эвези болуп
турар. Эң Г. Ч. Ширини
чугаа-лаа аныктар-биле
ажылды үндүлөш-биле эн-
жидерин айттырларга
доктаган. Бирги элдегел
оларга партиянык полити-
ти сандарын чедирер эр-
кеж чугула деп көргөн.
Кижилерге чүвө чугаалаар
херек кырдыла амыдыралда
бар мынын аякы-биле иле-
редир ажилчы болурун ол
демдеген.

Ужуржыгынын киржи-
чилер депутаттарынын ажил-
чорудугаа-лаа хамарыш-
кан хой санын айттырлар-
ны салган.

Тыва АССР-нин улус
депутаттары-биле ажил чугаа
болза ажылдык бир чар ха-
вири болуп турар. Ол де-
путаттарын ажил-чоруду-
лазын, аа-харыскалыг бед-
деринге, бот-боттарынын
арга-дуржугазын солчурун-
да дуулаан, ынчанга мынды
хемчеглерин моон сонгаар
чорудар ажилчы деп са-
наан.

АКТИВ- БИЛЕ УЖУРАШКАН

Кызыл районук дэвис-
кооринде сонгулаа округта-
рында сонгулаа Тыва
АССР-ниң улус депутатта-
ры — Тыва АССР-ниң Агро-
үлөтүр өвилелиниң даргазы
оралачыны К. Ш. Яна-
нов, «Шын» солдунун ре-
дактору В. Ф. Чадамба,
«Каа-Хем» меколониалдык
прораб В. И. Соломонов,
Кызыл районуксомуну дар-
газын оралачыны А. И.
Семенов, Э. Х. Ооржак,
«Кок-Тей» совхозтун ди-
ректору Е. В. Горилый олар
районук партия, совет,
профивил, оларын
ажыл-биле партия райо-
нуку хуралдар залына
ужурашкан.

Депутат буруу сонгулаа
округтунда кандай ажылдар
ны чорудуп турарын дуга-
гайдыла кыска өчкөткө
берген. Бичи-гаш социал-
экономикти хөгжүлдөш
планын оопалдаларын, со-
гусчуларын чакытканын
күсүдир дээр ап турар
хемчеглеринге доктаган. Ол
ышаш корум-чуруму нама-
лаар, ажилчы чонун чугу-
ла хергелдир бараанын
биле хандыар. Оларын
амыдырал хандыргалын
энжидер таалай-биле чүнү
кылды турарын депутаттар
чугаалаан.

Ужуржыгынын киржи-
чилер депутаттарынын ажил-
чорудугаа-лаа хамарыш-
кан хой санын айттырлар-
ны салган.

(Бистик корр.).

БҮРҮН ХАНДЫРГАН

«Шекпэр» совхозтун
хойжулары Кода-оол Оор-
жак, Партизан Монгуш,
Зоя Монгуш, Лейтенант Се-
ргей Доржу, Аянга сал-
бырда Надан-оол Монгуш,
Болот Монгуш оларын ко-
данарында хой хураганар
негезин.

Салбырлар база дирекция,
мал ажилынын тускай эр-
темнелерин мындагылашкын-
че чогуур кичигейин са-
лып, почтаны, автоматазын
ин үргүлү чедирин, тускай
хеп, сүт, база саманчылар
биле бурун хандырган.

Багмыт-оол БАЙКАРА,
Барыш-Хемчик район.

Көдээ тудуларда АЖЫЛЫВЫС ХӨНУВЕСТЭН

«Шаган-Арыг туду»
комбинатты тудуларын
эрткен чылдык павильон
ооналааларын күстөй
барган Чаа, 1991 чылдын
баштайгы ийи айы аянтта
ды. Бичи-гаш-даа бистин
ажылдыкты мындаа кон-
чүт өскерилген чүвө чок. Бо
эрткен айда көргүзүлгө
эрткен чылдарын бо чеп-
биле деңизерге хары-даа
кутулап бадый келген.

Эрткен чылдын 11 объек-
тин тудуп, ажылгалаа кш-
рер тургаш, чүгө 3-тү ду-
жаалымыс. Чамдытарын
чогору үезинде дукаан ыла-
даан барганымыстан өскө-
нүрүне 3 миллион рубль
шеде берген, 14 миллион
рубльды туду-монгол
ажылдарын чедир кылбайн
бардымыс. Ук объектилер
чогору үезинде чүгө дүжээт-
кымайн барганыл? Комби-
нат мынды улуг өрө-ингече-
кычан оонамы бергенге? Бо
айтырлар чайгаар-да
тургустунуп келер. Маалай
бир чыл чыдаган — туду-
лаа ажылдаар ажилчы күш
чедилеин турарында. Эпи-
кен чылын план дугаар 738
кичине ажилга хүлээн алыр
турган, чүгө 329 ажылчы
хүлээн алымыс. Мастерлер,
прорабтар база чедилеис.

Комбинаттын материал-
техниктиг хандыргалы
кооник. Ол ышаш комби-
наттын удуртукчуларын,
инженер-техниктиг ажилда-
чыларын база албан
хаакчыларын чамгыс
чегер үр аялдавайын, үр-
гүлүлү солчуп келгенин бээр
бир чыдаган боор турар.
Бир чыл дугаарында 4
уудуртук, 28 инженер-тех-
никтиг ажилдакчы солдуну-
нун үр чыда ажалдан келген
арга-дуржугазын улуг ту-
дугулаа алыр ашша-шын
эвези боорга ажалдан үнүп
чорур боор-тур. Тудулар-
нын хой ажилын төлөлдө
келер туттумайн, тей
кылдынын турарында алыр
акна-тогори эвези. Урей
кылдыган ажилдарын кат-
тап кылдыр, оон төлөвири
баз эвези.

Комбинаттын калитат ту-
дуг килдин, участок на-
чалынкы, прораб, мас-
терлер борта улуг ролду
болуп ужураат. Олар чо-
гуур үезинде төлөвири дуга-
гаар тууду кылдырын айтп
берейн. Тудуугун шыларын
хынавайн турарында урей
кылдышканын боор турар.
Туудуларын бир мунга-
рар, холу салдынар, ажил-
дан үнер-кьер чоруп мыла
Белик мергелдир ханды-
лар калдырлар негизе хал-
дыртынаан бис. Эске чед-
лерден калдыр чалаарга
олар бистин шылаадымыс
негелде тургузар боор-тур.
Чижээ, чаагайкылы туттун-
ган чурттага бажынаар,
тымылса ховар бараанын,
машина салды алдырына
дүргөн дуулаанар, урутар
салдыныг урутарын тургу-
зуп бернер дээр чижетин
негелдир тургузар-дыр.
Бо айттыргын тууду комби-
нат чаксаан кантап
шиптирлээр?

Бисте тургустунуп келген
берге байдалды өөренип
көргөп, бедик мергелдир
дашчылар, шеверлекчилер
бызаачылар, бетонщиктер,
крановщиктер болгаш эске-
даа мергелдир ажилчы-
нар белеткел төлү март
айда комбинаттык бодула
ажылда деп турар бис. Ам
дээрине «Тыва туду»
катыжышканында ажил-
тыган 10 дугаар уулине
биле керээ чаргаш, авто-
крановщиктерин, сууралык
кранар башкаар башка-
ларын өөөлдү эгелдирис.
Ам кича 13 кичини өөрдир
тур бис.

Эрткен чылдык декабрь
агелден бистин шевер-
лекчилерини мергези
илерди бидер-биле өөрдир
егелдирис. Оларын анык
спецназд Алды-кис Дар-
ый өөөлдү турар. Тудууга
ажылдаар калдыр белеткел
алыр дээр профессионал
техниктиг учылдыг-биле
быжыг харылаанын тууду
эгелди бөгөн бис. Бисе
ам-даа 300 ажилчыны не-
гетиниң тугар. Прорабтар,
мастерлер база херек. Пе-
мент заводун туудууга
ажылдаар тускай эртемни
калдыр база-ла негетиниң
турар.

Биче туду бугурулгелерин
ажылдарын планнап тур-
бис. Участок начальнигтер
Виктор Ширинчик, Вале-
рий Куулар, Сергей-оол Сат
боттамынын удуртуп турар
коллективтер-биле хурал
эртиди. Биче туду бугу-
рулгелерин тургускан,
ажылдарын олар шиптир-
лаа.

Шаган-Арыгтын чаа ту-
дугуларын кээр ажалда-
рыны республиканын аны-
ктарын чаладым.

Четек-оол КӨК-ООЛ.

«Шаган-Арыг туду» ком-
бинаттын директоруну
кыдыр болган сонгаар
айтырлар таалай-биле
оралачымыс.

ПАРТИЯНЫҢ АКША-ХӨРӨҢГИЛЕРИН КАМНАЛГАЛЫГ ЧАРЫГДААР

РСФСР-ниң Компартиязының республика комитетинин хөректөр эргелекчиси В. Н. ГЛУЩЕНКОВТУҢ илеткелиниң допчулалы

Республиканың партия
организмн-биле эрткен
чылдын бюджетин 6329 муң
рубль болганын, оон иштинде
5263 муң рубльды СЭКП
ТК дотация кылдыр бергенин
илеткелди демдегел, сан-
хоо херектерин байданын
тодарай айткан. Кижигүн
дадымырынын киргенин
болгаш бугурулге-ажыл-агы
чорудулазын бодуну
оругулар шүптү 1 миллион
65.5 муң рубль болган.

Партбюджеттик орулга-
ларында болгаш чарыгал-
дарына, ону тургузар тала-
а-биле чамдык таарымча
чок болушкунунара илет-
келти чон кыйа доктаган.
Кижигүн дадымырынын чо-
гуур үезинде чедир төлөвс,
чамдын партия өгө органи-
зациялары коммунистерин
кеңигин дадымырынын үе-
түндө турар партия органи-
зацияларын шипчиде-
риден ойталаар таварылга-
лар соолгу үеде көвүдөп ту-
рар.

СЭКП-нин болгаш партия-
нык республика организаци-
янын бюджеттери чуртук
экономикада бодуну
турар чорудулаалардан хоо-

рулук эвес дээр билдин-
гир. Бичи-гаш бо чылдын
бюджетинин орулга болгаш
чарыгал көргүзүлгө-
тодарайла санаарда, оон ба-
рымдаалар көргөн. Акша-
хөреңгилерин оон камнал-
галыг чарыгаларын ханды-
рар шынар таалай-биле чаа
аргаларын ажилдаарын не-
гелдирин үндөш болдур-
ган. Оон-биле чегерелештир.
1991 чылдын бюджетин пар-
тиянык республика органи-
зациязынын амгы күшүгү
структуралын, парторгани-
зацияларын хостаттырган
секретарынын, хамык-
тын мурнууда совхозтарда
секретарынын бар шпат
единааларын хевээр арт-
тырар арганы берип, органи-
закты болгаш масса-политик-
тиг ажилды, парлалга
ажыл-чорудулазын эргежок
чугула акша-хөреңгилер-биле
хандыары көрдүп турар.

Бичи-гаш бүгү-ле чүүл-
дерге камналганы кылдыр
негетиниң турар деп, илет-
келди демдегел. Партия-
нык республика организаци-
янын бюджетин бо чылдын
дыка кызырлар. 1990 чылда
бюджет бир миллион 65.5
муң рубль болганын демде-

гел болгай мен. Ынчаарга
баш буруулар санап көргө-
нүн дугаар аларга, ол 844.3
муң рубльден ашпас болур.
Партиянык республика органи-
зациязынын бо чылдын
чарыгалдарын иштинде биле
беш миллион 206.3 муң
рубль хемчээлдиг кылдыр
көрдүп турар, оон иштин-
де дөрт миллион 352 муң
рубль СЭКП ТК-нын бюджет-
инден дотация-дыр деп, ол
демдеген.

Бо чылдын партбюджет-
тинин акша-хөреңгилери
канчаар ажилдагылар дуга-
йында пленумун киржи-
чилеринге илеткелди тодар-
гай табылган. Чылда
көрдүгөн акша-хөреңгилер-
ниң арбын кезин — 2.2 мил-
лион рубльды азы 43 хуузу
партия организацин, а ол ыш-
каш Политиктиг чымыдыны
кыч бажынын база партия
хивинче хандырылгыс ула-
дыры көрдүп турар. Ол
акша-хөреңгилерин барык
75 хуузу партия хооронку-
нун, райкомпартиянык херек-
лдеринге уладылар.
Партбюджеттик 38.7 хуузу
партия организацин ажил-
дакчыларын ажил төлөви-
ринге кирер.

Партияны пропагандага

чарыгалдар 136.4 муң
рубль болур. Ол дээр-
гек чылдаага 36.4
муң рубль ашпас. Партия
нык организациаларын хө-
реңгилерин хандырылгыс
эвези эске акша-хөреңгилер
ниң чарыгалары планнатын-
ган. Чылда кирип болуу
кеңигин дадымырынын
50 хуузу ол сорулгаларга
ажылдагылар. Партия органи-
зацияларын хостат-
тырган секретарынын
күш-ажыл төлөвирине 350.1
муң рубльди, оон иштинде
СЭКП ТК-нын бюджетинден
акшаладымышкынырыны и
күсели-биле 270 муң рубль-
ди чарыгалар.

Партия бюджетинин акша-
хөреңгилерин чылдын рес-
публика парторганизацин-
агыны, туду программын
боттадырыны баар, оон бо
чылдын партиянык район
комитеттериниң саналдары-
биле бадыйла тургускан. Эң
ылаңгы чурттага бажыны
чарыгаларына бо чылдын
СЭКП ТК-нын бюджетинден
479 муң рубль капитал са-
лышымын үндүрүп бээр
көргөн. Ол дээр-
гек чылда турган дөдө
38 хуу болуп турар. Оон иш-
тинде республиканык район

нарынга партия ажилдакчы-
лары чурттаар кылдыр 2.2
квартиралыг үш бажык тула-
нында 429 муң рубльди
(туду-монгол ажилдарын
аартаарын кошкунуш)
1.6 турда) үндүрүп бер-
ген.

Солун саазыны, полигра-
фиянык база почтанын ачы-
дуазы ийи каттап хой кат-
тап аартааны-биле холбаш-
тыр республиканык «Шын»
де «Тувинская правда»
солунунары парлал үндүр-
гөткө СЭКП ТК-нын бюджет-
инден акшаладымышкыны
эрткен чылдын 470.3 муң
рубль турганын бо чылдын
948.4 муң рубль чедир эер.
Республиканык бо солуну-
нары парлал үндүрерин, оон
кады тургустунулар пар-
тиянык рескомун-биле чеге-
тиник рескомун-биле чеге-
лештир республиканык Дээди
Совет биле Министрлер
Чөвүлөй болуп-даа турар
болза, долдуу-биле партбю-
джеттик акша-хөреңгилер-биле
акшаладылар. Моон сонгаар
ол солунунары оон тургустун-
чулары шүптү деңге үлүг-
хуузу кирип, акшалады-
лары шын боор деп боданы
илеткелди илереткен. Рес-
публиканык партия органи-
зациязынын бюджетин элээн
нарын байдыйла туруп турар.

Республиканык партия органи-
зациязынын бюджетинин
төлөвиин партия рескомуну-
нуну бээр бо чылдын
оругулар болгаш чарыгал-
дар таалай-биле 5206.3 муң
рубль СЭКП ТК-нын бюджет-
инден дотация-биле 4.362
муң рубль кылдыр бадыйла.
Ону пленумун кеңигунери
база дөткөн. Ам херектин
ужуру чүд дээр, партиянык
акша-хөреңгилер ажилчы
болгаш чөптү ажилдаары,
сан-хоо чурумун бижылаары,
камналга чурумун күш-
тедирер болур.

ТУРГУСТУНГАН БАЙДАД

ОЛ-ЛА КОНЧУГ

Басняга сылдааш

Кудумчулап басып ор мен,
Куу эрик эрип келди.
Оон улай ол бо чуктен
Он шаа мтар бодунушту.
Кылшаптаа койчу хоржол,
Кызыл-чайжол койчу дег мен.
Сомга кээр, мурнума баар.

Чоогумда чагы дег мен.
Кым-бир кижик чакырытты
Кыла калса, чамлык утас.
Дуктук кештик мтар ышкаш,
Түрүдө бээр, ол-ла кончуг.
Өлөт чинжит.

ЧИГЗИНИГ

Чакыс катп хохорайлаш,
Чараш кыска дужа бергеш,
Чуге ле кижик, шак ол кыска
Чуреккейи алдыттыт.
Орустар-даа, тывалаар-даа,
Оон ийип таакылаар-даа,
Бичин бичин ийилээр-даа,

Билбери чок урут болду.
«Кайгалымаар урут-биде
Кады чурттай бээркеге,
Бодум канды болур мен» деп.
Бодал мени чигзиндирди.
Сергей ШААЛЫ.

ЧЫЧААННЫҢ ХОМУДАЛЫ

«Чамдык ажал-агыйлар машина-техниканы камыт
эзделесе, сезонуг ажал соонда хову, шөдөргө октап-
тар». (Солундан).

Эзлери катгандан бээр
Уш-даа чылдык нурун
көрдүм.
Эрткен-дүшкөн «кайгал
өрлөр»
Уттеп-тоноп кааптылар.
Хайырлап чурттам
болган —
Камнап чораш моторуну
Чалташ-шүшпөк бир-ле
кижи
Чазарлаштып октапкан
де.
Эз көрүр кижиде чок,
Эзг-тург көрө бердим.

«Металлоломга дужаар-
дыр» деп,
Менче улус туралар-даа,
Мотору мээ чүрек кылза.
Бо-ла дораш совхозумга
Дерин-бузум төгүлдү.
Тергип кызыл ажалдар
мен.
Даргаларым утпас кылдыр
Дарый барып сөгчөрем:
Аарыг мени «эмнел» алыр.
Ажалчы эш тыттыр
чалап.
Сарыг-оол КУУЛАР.

ХОПЧУЛАР

Кылбасмаанын,
Билбесмаанын
Кылдыр-тулар ажалы чок.
Хөөкөк долу шайын кижик,
Хөөкөк ора хунээр...
«Ал... оюн, Сал... ойна»
Ана... маңа чорашаар-дыр.
Бийик эвес олар чөре
Ылашкыча бергенер боор...

Дүрбүжентик куялар көрдүм
Дүлдүйүп-ле калган чорду.
Карактары тулуп көк де
Канчап шыдап орап дээр сен.
«Мээң ашаам көзөрлөштүң
Беш чус акша экпел берди.
Курорттаада амырдым,
Курут каа кээр мен, эжик.
Ранса ХОВАЛЫГ.

ЧУГАА

«Рынокте кирген соонда,
Ырмал сынар, мым кээр-дир:
Аш-төгө кофега чок,
Аш-чөм өртөз улгакан-дыр.
«Ынчаарга ам холдөлүңө,
Ийи дагыр ийген кылза:
Ийек мэлдан, ошук, хойдан
Ийа-бирден естүрүңө?
«Кытыр ажал көйөк болза,
Кадым кошка, хоржол боор

Катым ашак, күдөм сутлар
Кыскайлар аан, коштанар
мен.
Мартылаанын бир-ле кижик
Баштап-биле мычкар чарган:
Ажыл-ишке кеез кижик
Аштавас-даа, сукавас-даа.
Сарыг-оол ХЕРТЕК.

ЫТ

Холгөдө көк ыт чыдыр.
Хөөкүңүгү кээргенчип,
Көг-хөг кылдыр ээр бербес,
Көгүр чыдыр, ызырбас-даа...
Эрте бергеш, хая көрдүм;
Эжени ме бо, деми ыдым
Байгы турган күжү-биле
Майнап кел чор — былай

Чыткан хойлар тургуспас
Чымаараарган чамдык улус
Балдырмыдан ыччаар анса,
Багай-дыр деп бодол кагдым.
Кертин-оол ОРУНАИ.

БЕШ МЕГЕЛИГ

Дыштаныр хун чүве,
Найысаладык «Детский
мир» садынга узун оочуруга
кыстына бердим. Кижик деп
бүчүни хой ол садыттын
бичин шолуге сынар укур-
даа чок. Билдими оочуру
былашканат алдым.
Хөзөрөнөңүз быт-шымзын-
ге ужу-базым-даа аарып
калган. «Шыдагыңыт, ки-
жилерден дора эвес, шыда-
жыр» дээп, бир базым
чыткып алдым.
Бичап туруушта, бир
аныл, чарашымаар хөзө-
жөн кижик кирип келгеш,
карактары-биле оочууда
турган кижилерни чүгүртү-
көре наапкан, оочуру мы-
рыкый чокушулап, бажында
кегел анык эрип чанып-
да-ла барды. Чоогунда тур-
ган орус хөзөрөн он эске-
рип калы: «Силер оочуру чок

кирбесер, оочурулап ал көрү-
турган» деп диледи. А оозу
турган: «Чүге оочуру чок
деп бодат тур силер, бо мээң
оом ээси-дир» дээп, дүштө-
даа чок эр кижик-биле мыры-
кый кожа турупкан.
Ол анык эр та эпчосунган-
ны ол, та ыды бергени ол,
аны кызып, сүрөздөп чоруй
чолтээренип кагды, а
оочууда турган кижилер ыт
чок барды. Ол өдө халыыр
анык хөзөрөн кочукт ка-
жар, олут кижик-дир дээр-
зин эскерип наап, садыттан
улус-тур силер, ала, ыччаар
мегелеп база билдир» дээр-
мге, менче кылдам кылдыр
көргөш: «Чуртап билдир
херек, кижик беш мегелиг,
алды аргалы чорур чор»,
дээп, хертенедир басып
ынай болду.

шашкок
шоодуг болгаш
гузашкын

ИДЕПКЕЙЛИГ КИЖИ

Шоодуг

Мен дээрке кедергел-
идепкейлик кижик мен. Та
чүге ыдым болган кижик
мен? Бодум бичин билбес-
тир мен Ана-ла идепкей-
лик — ол-ла. Ханымда-даа
боору чадавас. Ада-нем
идеология ажалдакчылар
чораш улус болгай.

Хурал-суглаа суг чарлап
каан болза, чакыс чегре
олуртунмас апар. Динилээр
дээр ачыла мен, Ал-ла
сагыжым — хурал эгелээр
шакта, хурал болур өрөөндө.
Ол өрөөндө чөдө берген ту-
рамыны бодум бичин бил-
бей баргылаа мен. А бир
эвес билди каан болуушта,
стол, сандайны чыккач
салып, өрөөндө хурала
беттес кааптар мен, Шылап!

Мээң ыдым чакысчымын
өөрөңүм, ажалдап чораш
чөдөрлөргө дына биди чы-
лээр. Ам-даа чыгуевишаан
көзөвр. Школадан тура док-
таамал даалгаларым бирээ-
зи хурал болур өрөөндө
беттескери апарган. Хурал-
дарым беттескери идеп-
кейлик кириккеним дээп
мактал бичик-биле бир на-
тап бир-ле коллективке
мактаттым-даа, Таптаашып
уези хөзөр турган чү-
ве болза, орден, ме-
даль-биле-даа мактат-
кан хөңү кижик мен.
Эде тургустунушкуну уези-
де-даа ол идепкейлик оскун-
май чордум. Чүге дээрке
чогула ычкан хуралаар
улам көвүдүш. Эде тургус-
тунушкуну бүтүздө-даа үдө
деми идепкейлик оскунмай
мен. Кайы-даа шагда хурал
болбайн баар эвес, Ал-ла-н
хуралаар апар, Бичан,
гаш кол-ла чүве — идепкейлик
окунмазы.

Сөөлүгү де хурал-суг-
лааларга даргалар, эде тур-
густунушкуну бүтүздө деп
ажыс-биле чугаалап турар
апарганар. Ону дикчап
алган, кадым бичи удуш
шаап халдаар болу берген.
Идепкей деп сөз эдеримге:
«Идепкей-идепкей деп
алаш, чуну кылган сен?»
деп, кырымга-ла келди.
Бичанга идепкейлик боор-
ун он дорту-биле негевес
апарган мен. Идепкей чок
кижик канчаар боор ону,
идер-каар эвес.

Кочукт идепкей чок кижик
мээң кадым болган-дыр
ийин. Та чүге ыдым бол-
ган кижик? Билбес-тир мен.
Ана-ла идепкей чок кижик-
дир — ол-ла. Ханымда боор-
у чадавас. Ада-неми ма-
чыннар болгай. Хурал-суглаа
болган чөдөн ырык-ла
чоруксазы кээр. Бажынке
кактап кичи-биле домей-ле.
Идепкейлик болуп көр
деп кадымны сугтап
шаг болдум. «Идепкейлик

Талтаашкын-даа, эде тур-
густунушкуну-даа уези эр-
ти. Ам та кандык үе кээр
чүве. Көз болза — келгел-
ле. Кандык-даа үе! Эскелер ыт-
кан мугарап-дегенер, ту-
ра-соруум окунмас мен.
Белен кайып ажыгар мен.
Кайы-даа шагда идепкейлик
кижик херек-ле болгай.
Ажыктын ак сеткилдиг ка-
лып чорур кижилер баа-
ла херек. Кадым-даа тоо-
вас-ла боор. Идепкей чок
оозу-ла кончуг.

Шангыр-оол СУВАН,

ЧЫТЧЫ

Бир катп араам талон-
нарын ап алган, садытга че-
де бээримге, шоолуг кижик
чок, шолонни кончуг. Баар-
так артында турган элээр
улгады берген хөзөрөн
садыттын чанынга ду-
жааштыр чөдө бергеш:

— Арага бар бе? Чугула
хөргөлөп чор мен — деп чу-
гаалаш, талоннарымны
сундум.

Садыткы менче хөө дег
кара кантарыны чүгүртү-
лөмөдир көргүлөш:

— Арага чок-тур! Келген
араганы төндүр садыткан
бис — деп догун-дошкуну
кончуг харылааш, талон-
нарымны бичин туттады-даа.

— Бертен чаа кириген
арага канчап төнө бээр бол-
ду, чонга четир, өйлүг-чи-
кейтик арага ыйнаа.

— Арын-нуур чок күтүл-
чү ашак-тыр сен! Моон до-
раан үчүр чор! — дээп,
ашакты хөргөлөдир үлдүр
иде берди. Турган улустун
аразыдан узунуу-маар кижик:

— Адыр-адыр, садыткы,
кижиктерин кайы хамаачы-
садыткан үндүр идерге ка-
йын тааржыр. Чүү-даа чү-
вени эл-чөл-биле кылдыр бол-
гай. Бо турган чытчы кижик-
ни шын-мегезин көрөс чү?

— Көр-дүр.

Садыткы бар-ла шаа-биле
удурулаштып үндү.

Чү дээп мени хылаар
силер. Мени чүгө тускай
документтик кижилер ха-
наар чүве. А силерини мени
хылаар бичин-даа эргекер
чок — деп хөдөрлөгөш ту-
рупту.

Хөң чүве. Узунуу-маар кижик
костюмуну карманындан
кызыл өңүгү документини
садыткыке сунду. Садыткы
ону көрүпкөш, ол-ла черин-
ге моорай бер чакты. Арын-
шырай куу тос дег, канар-
тары аларнаынып, ыттар-
хары чок апарган хире. Са-
дыткы иштине бичин-даа ыт-
таар кижик чок.

Узун кижик эргезин ажал-
лап, кынап кириккен, Элээр
болгонда ол баартап алаан-
дан арагазып станканын, чар-
тымын кижик каан шилде во-
лканы база ол шил волканы
уштуп аккалган, баартап
кырынга салып кааш, чин-
тин кончуг көрүр турун.

«Чүдээн аа! Бузар-ла
арын-нуур чок садыткы-дыр.
Иде, сөөлүгү уде садытгар-
да кынап-бүрү барааннарың
хөзөргө турарын ажаллап,
чонга өй-чөңөгүн кээп тур-
ар барааннарың ийи-чакыс
хоткап-тили садыткылар
чакырып, бодуңга шингээ-
ди ал турары чакыт эвес-
ле болгай. Шак кыдырлар-
нын бирээзи бо турган ыт-
накы» деп иштине бодол
турганда, мени био кижик
шеле тырттып тур. Хая көр-
нүп көрүмгө, узун кижик ак
сазын тудуп алган:

— Адыр сала каапты-
нар, хамааты — диди.

Сазыны алган, номчуп
таанырмын, садыткынын
чакырган барааннарын бир-
ден-бирз чонка дайылап би-
жээп ал болду.

Сөөлүдө көзүп кижилер-
ден оонугурап көрүмгө
узун кижик болза сугура
ажыктын контроль-даа да-
газы Уштулап деп кижик
болган. Чытчы кижик дээр-
ге сууруну сугагыт чытчы
кижик болган. Артында оон
адын улус-чону чытчы Чы-
дым деп алаар чорду.

Делер САЛЧАК,
Тес-Хем район.

«НАДЕЖДА» — ЧАА СОЛУН

Чоонта чаа бистия редак-
цияга Бүгү-россиянын инва-
лидтер нителелдин Тывада
баштаар чөдөң дарагы
С. Ч. Юш недела садында
түр «Надежда» деп солун-
лук дугайында мээңин эки-
негеш, солунга парларын
дизэл. Ук солуну Бүгү-рос-
сиянын инвалидтер нителе-
ли тургузуп турар. Ол А-3
хөмчөзөдү, 16 арынныг
(«Неделя» деп солун ышкаш)
болур.

«Надежда» деп солунун
бир чылда өртөз — 13 рубль,
чартык чылда — 6 рубль
50 коп., үш айда — 3,25,
бир айда — 1 рубль 10 ко-
пеек. Чагыр индизинин
дугаары 50239. «Надежда»
солуну кайы-даа харылаа
салыгына чагыдып ап бо-
лур.

Солуну чагыдып алыр-
га чөдөр Советтери, куш-
ажалчы коллективтер, боду-
рулге, албан чөдөрлөр, коопе-
ративтер база ол кышак
инвалидтерин чок кижилер-
и дузалажып, оон чартык
өртөз азы бүдүн өртөз тө-
лөжөн күзөңгөн. «Надежда»
солуну чагыдып алыр!
Ол чуртта инвалидтерин ай-
тырыларын чыдырар.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

телевидение

ФЕВРАЛЬ 22

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 8.00 Инно-
вация. Маркетинг. Түнкөл.
9.15 Мультифильм. 9.45
«Кижик болташ хоолду».
11.00 М. Меевонич. Кон-
церт. 11.15 «16 хара че-
дир болган оон удуг назы».
12.00 Меллелер. 12.15 Е.
Образцованын концерти.
13.25 — 14.15 «Шулукчу
база дайын». 15.00 Инно-
вация. Маркетинг. Түнкөл.
15.15 «Ам-тындап артык
диги». Уран-чечен фильм.
10-гу фильм. 16.10 РСФСР-
нин алдарлыг артист Н.
Рожковтун концерти. 16.35
Мультифильм. 16.50 Авам,
ачам база мен. Уруг ийи
харлапкан. 17.20 «Чемпион-
нар-биле кады». 17.35 «Со-
гаше бакылары». 18.30
Меллелер. 18.45 Контакт-
форум. 19.15 «В биле Д»
программа көргүзүп тур.
19.30 «Сагыл-сеткил сак-
тышкыныры». Уран-чечен
фильм. 2-ги серия. 21.00
«Уе». 00.25 Чансар. 01.00
«В биле Д» программа көр-
гүзүп тур. 01.20 Дүңкөй
ТВ. «Нинкодо Парашин».
Уран-чечен фильм. 4-кү се-
риясы. 02.30 — 03.15 «Се-
лесвестия чүвүкчү».

ИНИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

УШКУ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика.

8.15 Эртен-тайлыбырлыг

фильм 8.35; 9.35 Литерату-

ра. 5 класс. К. Г. Паустов-

ский. «Мешерск таласы».

9.05 Англи дил. 1-ги чыл.

10.05 Англи дил. 2-ги чы-

лы. 10.35; 11.40 Бисти дог-

ландар хөргөлдө. 1 класс.

Шунту мурекчилер херек.

10.55 Эрүдүттерге шенелде

мережилелер. 12.05 «Хө-

рөзкенер клубу». Уран-че-

чен фильм. 1-2 сериялар.

14.30 «Арал» — мээң сагыш

чо-вакымын». 15.00 — 15.45

Казым ССР-нин Күрүңенин

ыры болташ тааным асан-
бы. 17.00 Мультифильм.

17.10 К. Воробьев. «Са-
лым-чолу, номнары».

КЫЗЫЛДАН

18.35 Урутларга фильм.

18.45 Меллелер. 18.50 Ме-
дээлдер. 18.55 «Тыва ТВ ча-
лап тур». Совет Армия бол-
гаш Шериг-Далай флору-
дун хүнүнге тураскааткан
дамчыдыла. 19.55 Чарла-
дар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удур-
ка, чаштап!». 20.15 Теле-
фильм. 20.45 Бүгүдөгө
спорт. 21.00 «Уе».

21.45 РСФСР-нин Дээди

Советинин сессиясында.

23.15 — 02.30 «Хөре ту-
рутаалык».

УШКУ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.35 «Онагай кеез».

18.55 Биатлон. Делегей

чемпионады. 15 км. Хөзө-
жөннөр. 19.40 — 20.00 Рос-
сиянын парламент медээчи-
зи.

Тыва агроулетпур өвиле-
лини өрөөлдө-курс ком-
бинатынын чоллаачылар куру-
зун доосканынын дугайында
Валентин Эрес-оолович Он-

дөгө 1990 чылдын февраль

26-да тывыскан АД

№ 00069932 херечиледиң

читкени-биле ону күш чок

деп санаар.

ЭРТЕМ КИЛДИЗИ

Зоология, ботаника, гео-

ботаника таласы-биле тус-
кай эртемниг улуг болташ
биче эртем ажалдакчыларын
«Азас» заповедник эртем

килдиниге чалап турар. Ол